

Л. Л. Залізник

**Д. Я. ТЕЛЕГІН І ДОБА КУЛЬТУРОТВОРЕННЯ
В МЕЗОЛІТОЗНАВСТВІ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена аналізу епохи культуротворення в українській археології кам'яної доби, а також важливої ролі видатного українського археолога Д. Я. Телегіна в дослідженні мезоліту України зазначеного періоду.

Ключові слова: *Д. Я. Телегін, мезоліт, концепції стадіальності та локальності, археологічна культура.*

Д. Я. Телегін — видатний археолог-первіник України другої половини ХХ ст. Це почесне місце в ієрархії археологів Радянської України дослідник посів не лише через те, що протягом майже 20 років (з 1968 по 1987 р.) очолював провідну наукову структуру по вивченню кам'яної доби України — відділ археології кам'яного віку Інституту археології АН УРСР. Визначальними рисами Дмитра Яковича, як вченого були відданість науці, багатогранність археологічних інтересів та надзвичайна працездатність. Саме завдяки цим якостям дослідник став визнаним авторитетом в галузі первісної археології південного заходу Східної Європи.

Серед головних напрямків наукової діяльності Д. Я. Телегіна важливе місце посідали дослідження в галузі культурної диференціації та періодизації пізніх періодів кам'яної доби України на основі систематизації величезного обсягу археологічних матеріалів мезоліту, неоліту та енеоліту регіону. Активне наукове життя дослідника припадає на 1960—80-ті рр. — епоху культуротворення в археології Центральної та Східної Європи. Як активно діючий археолог Дмитро Якович став одним з лідерів цього напрямку в археології України. Якщо В. М. Гладилін був ідеологом розробки

культурно-хронологічної періодизації середнього палеоліту України, В. М. Даниленко — неоліту, то Д. Я. Телегін активно діяв у царині культуротворення мезоліту, неоліту і навіть енеоліту південного заходу Східної Європи.

Теоретичне підґрунтя концепції локальності в археології. Активну наукову діяльність дослідника в галузі культуротворення та розробки періодизаційних схем слід розглядати в контексті глобальних наукових процесів, що у другій половині ХХ ст. розгорнулися в археології усїєї Центрально-Східної Європи. Як відомо, протягом минулого століття сталася принципова зміна уявлень про історичний процес, а саме відхід від стадіальної або формаційної парадигми до концепції багатоваріантності всесвітньої історії, що безпосередньо відбилося на періодизаційних побудовах археологів.

Стадіальна або формаційна концепція історії людства склалася в ХІХ ст. в умовах панування еволюціонізму в науці. Епохальне відкриття Чарльзом Дарвіном та іншими біологами закономірностей розвитку життя на Землі радикально вплинуло на тогочасну наукову думку. Закони і принципи біологічної еволюції від найпростіших одноклітинних організмів до все більш складних форм життя почали переносити на інші галузі науки, зокрема в марксистську версію історії.

Еволюціонізм у поглядах істориків-марксистів проявився, перш за все, в баченні історії людства як безперервного, поступового, прогресивно-стадіального процесу. Іншими словами, марксистська історична концепція декларувала наявність глобальних і послідовних соціально-економічних етапів розвитку людства — універсальних історичних стадій або соціально-економічних формацій: первіс-

но-общинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної. Історія уявлялася як безперервний і прогресивний процес розвитку від простого до складного, що із зрозумілих причин, нагадував еволюцію життя на Землі за Ч. Дарвіном.

На початку ХХ ст. на Заході зародилася і бурхливо розвивалася історіософія, яка заперечувала прямолінійно-стадіальний розвиток людства, відстоюючи багатоваріантність історичного процесу. Тобто, виявилось, що ріка світової історії не є потужним єдиним потоком, як уявляли історики-марксистки, а складається з окремих рукавів. Людство постійно продукувало і продукує різноманітні форми історичного буття, які одні дослідники називають культурами, інші цивілізаціями. Існуючи синхронно і паралельно цивілізації розвиваються власним шляхом, взаємодіють і конкурують між собою за місце під сонцем.

Фундаторами цих поглядів на Заході були Освальд Шпенглер та Арнольд Тойнбі, а одним з їх послідовників та популяризатором в СРСР — Лев Гумільов. Оскільки цей підхід заперечував фундаментальні складові марксистської історичної концепції, зокрема стадіальність, праці О. Шпенглера та А. Тойнбі стали доступними радянському читачеві лише після розпаду СРСР.

Принцип багатоваріантності історичного розвитку людства поширився і на його найдавніше первісне минуле. Замість тотальних стадій розвитку за кам'яної доби (оріньякська, солотрейська, гравецька, мадленська, азильська, тарденуазька тощо) археологи Заходу почали виділяти окремі локальні культури, які часом називали тими ж самими назвами, які ще недавно носили колишні стадії. Причому, із зрозумілих причин, відхід археологів від концепції стадіальності до багатоваріантної версії минулого на заході Європи стався раніше у довоєнний час, а на сході антимарксистські по своїй суті ідеї перемогли значно пізніше — в останній третині минулого століття. Тому епоха масового культуротворення в археології, що розпочалася на заході Європи у першій половині ХХ ст. докотилася до сходу континенту лише у другій половині ХХ ст.

За історіографічною традицією Східної Європи концепція локальності прийшла на зміну стадіальності в розумінні культурно-історичних процесів за доби каменю, значною мірою, завдяки роботам О. М. Рогачова. Хоча насправді, як зазначалося, згадана трансформація думки радянських палеолітознавців була окремим проявом глобального процесу зміни парадигми всесвітньої історії. Як зазначалося, сформована ще у ХІХ ст. класиками марксизму на засадах еволюціонізму Ч. Дарвіна стадіальна або формаційна версія світової історії протягом ХХ ст. завдяки працям Освальда Шпенглера та Арнольда Тойнбі була замінена концепцією бага-

товаріантності історичного процесу або цивілізаційним підходом до нього.

Саме багатоваріантність усесвітньої історії, яка визнає різноманіття культурних проявів, стала теоретичним підґрунтям для виділення численних археологічних культур, але не як хронологічних фаз чи глобальних історичних стадій, а як паралельно існуючих локальних проявів історичного процесу в матеріальній культурі стародавніх спільнот. Поширення ідей багатоваріантності всесвітньої історії у ХХ ст. призвело до масового виділення археологічних культур спочатку в Західній та Центральній, а потім і в Східній Європі.

Від стадіальності до локальності в мезолітознавстві Східної Європи. Оскільки фундаторами стадіальної або формаційної парадигми історії були класики марксизму, то цей релікт еволюціонізму ХІХ ст. законсервувався в СРСР аж до його розпаду, гальмуючи поширення ідей багатоваріантності минулого і в археології. На цих вже застарілих на середину ХХ ст. концептуальних позиціях стояли такі авторитети палеолітознавства СРСР як П. П. Єфименко, С. М. Зам'ятнін та ін. На засадах стадіальності були побудовані тогочасні періодизації кам'яного віку України. Так, Є. Ю. Кричевський у своїй праці 1949 р. розглядав мезоліт України як єдину культуру, яка пройшла кілька хронологічних фаз розвитку.

О. П. Черниш також був послідовним прибічником концепції стадіальності у розвитку матеріальної культури. На його думку в Подністров'ї від мустьє до мезоліту розвивалася єдина молодовська культура, яка послідовно проходила окремі фази, зафіксовані в численних культурних шарах дністровських стоянок кам'яної доби. Зокрема О. П. Черниш (1975, с. 132) виділяв дністровську мезолітичну культуру, яка на його думку, мала чотири послідовні фази розвитку: молодовську, оселівську, атацьку та фрумушицьку.

Однак, стадіально-схематичні уявлення про розвиток матеріальної культури потроху поступалися концепції локальності. Величезне різноманіття накопичених на цей час археологічних решток наочно показало відсутність синхронних змін єдиної матеріальної культури з плином часу. Виявилось, що одночасово в різних регіонах Європи мешкали носії різних культурних традицій. Причому, дослідники Східної Європи спочатку виділяли територіальні групи мезоліту, які лише з 1980-х рр. остаточно набули статусу археологічних культур.

Першим симптомом відходу від еволюціоністсько-стадіальних схем у Східній Європі можна вважати виділення територіальних груп мезолітичних пам'яток (південноруську, західноруську, окську), яке розпочав П. П. Єфименко у програмній для мезолітознавства Східної Європи статті 1924 р. і розвинув М. Я. Рудинський у працях 1928, 1931 рр. Розвиваючи

цю тричленну схему територіального поділу мезоліту Східної Європи М. В. Воеводський (1950) першим поставив питання про наявність племінного устрою в мезоліті. Дослідник відмовився від раніше визнаною ним (1934) єдиної свідерської стадії мезоліту Європи. Він виділив західносвідерську та східносвідерську області, які в цілому відповідають західноруській та окській групам мезоліту П. П. Єфіменка. Крим та степове Лівобережжя М. В. Воеводський відніс до окремої культурної області. Він же першим написав про окремі культури східноєвропейського мезоліту.

«На основі єдиної матеріальної культури пізнього палеоліту виникла низка культур (деснянська, шан-кобинська, мурзак-кобинська)... Територія деснянської та кримської культур приблизно дорівнює території неолітичних культур Східної Європи — районів, без сумніву, заселених окремими племенами. Це свідчить про виникнення племінної організації в мезоліті...» (Воеводський 1950, с. 119). Зазначимо, що у цей же час російський дослідник О. Я. Брюсов (1952) виділив окремі культури в неоліті півночі Східної Європи, інтерпретуючи їх як сліди мешкання окремих племен.

Пізніше ці погляди розвивав О. О. Формозов (1959), який розкопував стоянку Пісочний Рів у 1940, 1945—1947 рр. під керівництвом М. В. Воеводського (Воеводський, Формозов 1950). До згаданих культур він додав свідергарденуазьку, надпорізьку та донецьку, в яких бачив «племена, що формуються».

Відмова М. В. Воеводського 1950 р. від єдиної свідерської стадії на користь локальних культурних проявів зумовлена поступовою заміною стадіально-схематичних уявлень про розвиток первісного суспільства концепцією локальності. Перемогу останньої в радянському палеолітознавстві традиційно пов'язують зі згадуваною статтею А. М. Рогачова 1957 р.

Як зазначалося, у Західній Європі це сталося значно раніше ніж у Східній, у міжвоєнний період, коли західноєвропейські дослідники кам'яної доби почали виділяти окремі археологічні культури. Так, Д. Гаррод з 1938 р. вбачала в оріньякській, граветській та солютрейській стадіях пізнього палеоліту Європи окремі археологічні культури з відповідними назвами. Приблизно у цей же час Г. Кларк, А. Руст, Г. Швабедіссен, С. Круковський, Л. Козловський та інші дослідники виділили у Прибалтиці локальні культури Гамбург, Федермессер, Лінгбі, Аренсбург, Свідер.

Ці розробки західних вчених відіграли важливу роль у переході в повоєнний час радянських археологів до вивчення локальних особливостей кам'яної доби Східної Європи та виділення в межах глобальних стадій окремих археологічних культур.

«Залізна завіса», що відгороджувала Радянський Союз від Європи, не повністю ізолю-

вала радянську археологію від світової. Тому дослідження фінального палеоліту в Литві, Білорусі, Україні відбувалося хоча й з певним запізненням, але в руслі загальноєвропейських тенденцій. Більше того, виразно простежується прогресивний вплив на радянське мезолітознавство європейської науки, що на середину ХХ ст. досягла особливо великих успіхів у вивченні кам'яної доби Північнонімецької та Польської низин.

Із 1960-х рр. розпочався бум культуротворення у мезолітознавстві європейської частини СРСР, який з перемінним успіхом тривав до кінця століття. Його початок знаменував вихід у 1966 р. відомої збірки статей з мезоліту СРСР «У истоков древних культур. Эпоха мезолита» (Гурина ред. 1966), яка є наочним доказом прогресивного впливу європейської науки на радянське мезолітознавство. Саме це солідне наукове видання стало наріжним каменем сучасної концепції культурно-хронологічного членування фінального палеоліту та мезоліту Східної Європи.

Показово, що книгу відкривають оглядові статті з періодизації та культурної диференціації мезоліту Польщі та Німеччини. Їх автори Н. М. Гурина та Л. Я. Крижевська не лише знайомлять читача з новітніми на той час періодизаціями пам'яток кам'яної доби Західної та Південної Балтії, але намагаються знайти в них відповідники матеріалам з території Литви та Білорусі. А стаття П. М. Долуханова «Палеогеография мезолита Северной Европы», фактично, є синтетичним реферативним узагальненням розробок західних палеогеографів із метою ознайомлення радянських мезолітознавців з досягненнями європейської науки. Головним інструментом культурно-хронологічної інтерпретації нових археологічних комплексів з різних регіонів Східної Європи у збірці є їх порівняння з більш вивченими матеріалами фінальнопалеолітичних пам'яток Польщі, Німеччини, Данії (статті Р. К. Римантене, І. А. Лозе, В. Д. Будька, Л. Ю. Янітса, Д. Я. Телегіна).

Цей збірник символізував перехід мезолітиків СРСР з позицій стадіального підходу до первісної історії до концепції локальності, до усвідомлення багатоваріантності розвитку людського суспільства в далекому минулому.

Бурхливий процес виділення локальних культур поширився на увесь Європейський континент, що докорінно змінило культурно-історичну карту мезолітичної Європи. 70-ті рр. відзначені виходом серії монографій присвячених культурній диференціації та періодизації мезоліту окремих регіонів Центрально-Східної Європи — Польщі (Kozłowski 1972; 1975; Schild 1975; Wiecekowska 1973; 1975), Литви (Римантене 1971). Ця проблематика стає домінуючою на міжнародних конгресах та конференціях. Прикладом може служити Варшавський конгрес 1973 р. чи Ленінградська конференція 1974 р.,

в яких активну участь з доповідями брав і Д. Я. Телегін. Мезолітична карта Європи стає надзвичайно строкатою і змінюється мало не щорічно внаслідок появи нових культурно-періодизаційних досліджень.

Особливо суттєво стимулювали культуротворчі процеси в мезолітознавстві України та Росії успіхи польських (Kozłowski 1972, 1975; Wiecekowska 1973, 1975; Shilde 1975) та литовських (Римантене 1966, 1971) дослідників 1960—70-х рр. З ними радянських археологів знайомить монографія Л. В. Кольцова 1977 р. Таким чином, попри пріснопам'ятну «залізну завісу» радянське мезолітознавство розвивалося під прогресивним впливом археології Заходу.

Бум культуротворення 1970—80-х рр. в Україні. Як зазначалося, згадані культуротворчі дослідження в археології кам'яної доби різних країн Європи у минулому столітті були закономірним результатом заміни архаїчних стадіальних схем первісної історії новітнім розумінням багатоваріантності шляхів культурно-історичного розвитку людства з найдавніших часів.

Остаточний відхід від стадіального розуміння культурних явищ мезоліту на позиції локальності в Україні знаменували роботи В. М. Даниленка (1969; 1986), В. Н. Станка (1971; 1972), Л. Л. Залізняка (1976; 1977; 1978), Д. Я. Телегіна (1982). В галузі неолітознавства цей процес в українській археології пов'язаний з працями В. М. Даниленка (1969), Д. Я. Телегіна (1968), В. І. Непріної (1974).

Бум культуротворення в мезолітознавстві сягнув України на початку 1970-х рр., але його пік припав на 1970—80-ті рр. Однією з провідних фігур у цих культурологічних дослідженнях був завідувач відділу кам'яної доби ІА АН УРСР Д. Я. Телегін. Під його безпосереднім

впливом сформувалася ціла школа молодих українських дослідників мезоліту, які відкрили і розкопали десятки яскравих мезолітичних пам'яток, на матеріалах яких у другій половині ХХ ст. було виділено близько 15 культур фінального палеоліту та мезоліту України та прилеглих територій.

Автор цих рядків добре пам'ятає як у 1972 р. після служби в армії потрапив у відділ первісної археології, який очолював Д. Я. Телегін. Мало не наступного дня завідувач відділу запропонував новоспеченому лаборанту обрати один з регіонів України для вивчення мезоліту з перспективою вступу до аспірантури для написання кандидатської дисертації. Я відповів, що працюючи з В. М. Гладиліним планував спеціалізуватися в галузі середнього палеоліту. «Середній палеоліт неактуальний у моєму відділі. Нам потрібні мезолітички», — відповів завідувач. Після певних сумнівів я погодився з пропозицією Д. Я. Телегіна і обрав Полісся, як найближчий до Києва регіон, адже місто розташоване на його південній межі. До того ж на той час я вже мав один виразний поліський мезолітичний комплекс зі стоянки Таценки під Києвом, яку досліджував у складі археологічного гуртка, очолюваного В. М. Гладиліним.

Згодом Дмитро Якович у особистій бесіді пояснив чому мезолітична проблематика на початку 1970-х рр. раптово стала актуальною у відділі кам'яної доби. У 1969 р. вийшла друком вже згадувана культова книга неолітиків України останньої третини ХХ ст. «Неолит України» В. М. Даниленка, з яким у Дмитра Яковича точилися тривалі дискусії відносно неоліту України. «Тоді я вирішив написати монографію з альтернативною В. М. Даниленку версією неоліту країни», — розповідав Д. Я. Телегін. Однак з'ясувалося, що ми на той час не мали

Ігрень, 1974 р., учасники Мезолітичної експедиції Д. Я. Телегіна

Ласпі 7, 1983 р., Дмитро Якович досліджує мезоліт бухти Ласпі

уявлення про мезолітичне підґрунтя неоліту України, через зародковий стан нашого мезолітознавства.

У пошуках підґрунтя неоліту України Д. Я. Телегін почав стимулювати вивчення мезоліту в регіонах, залучаючи до цього молодь. Мені дісталася Полісся, О. Ф. Гореліку з Луганську — Донбас, також до відділу взяли аспіранта В. М. Степаненка для вивчення кукрекської культури Криму. Пізніше з'явився Г. В. Охріменко, який вивчав мезоліт та неоліт Волині, а також М. П. Оленковський, що відкрив, дослідив і видав численні пам'ятки Нижнього Дніпра та Присивашшя. Пізніше, на межі 1970—80-х рр. у відділі Дмитра Яковича з'явилося ще двоє молоді мезолітчики — Д. Ю. Нужний (1992) та О. О. Яневич (1984; 1987). Із 1990-х рр. до пошуків і розкопок мезолітичних стоянок України приєдналися В. О. Манько (1997) з Луганська та І. М. Гавриленко (2000) з Полтави.

Справжньою школою підготовки молодих каміньщиків стали багаторічні дослідження Мезолітичної експедиції ІА АН УРСР на чолі з Д. Я. Телегіним унікальних мезолітичних землянок на півострові Ігрень, що на східній околиці Дніпропетровська (нині Дніпро). Під час тривалих розкопок на Ігрені (1973—1976, 1978, 1982, 1986, 1988, 1990 рр.) була розроблена ефективна методика дослідження складних житлових об'єктів доби мезоліту, а починаючи дослідники кам'яної доби (Л. Л. Залізняк, С. А. Балакін, Д. Ю. Нужний, В. М. Степанчук, О. О. Яневич та ін.) отримали безцінний досвід польової археології. Ще однією пам'яткою, на розкопках якої у 1970—80-ті рр. проходило становлення нової генерації мезолітчиків відділу кам'яної доби Інституту археології АН УРСР

була мезолітична стоянка в бухті Ласпі на південному березі Криму.

У 1970-х рр. паралельно Київській формувалася Одеська школа дослідників мезоліту Північно-Західного Надчорномор'я на чолі з В. Н. Станко. Її активними учасниками були С. О. Дворянинов, І. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова, С. П. Смольянинова, які зробили вагомий внесок у вивчення мезоліту Північно-Західного Надчорномор'я. Мезоліт Західної України у 1970—90-х рр. плідно вивчали львівські дослідники Л. Г. Мацкевий (1991) та В. М. Конопля.

Наслідком згаданого буму культуротворення став вихід у 1980—90-ті рр. великої серії монографій присвячених культурній диференціації та періодизації фінальнопалеолітичних та мезолітичних пам'яток України (Телегін 1982; 1985; 2002; Станко 1982; Залізняк 1984; 1986; 1989; 1991; 1995; 1997; 1998; 1999; 2005; 2009; Мацкевий 1991; Оленковський 1991; 2000; Нужний 1992; Горелік 2001). Завдяки колективним зусиллям згаданих дослідників була створена потужна джерельна база мезоліту України, на основі якої розроблена сучасна періодизаційна схема мезоліту регіону.

Періодизація мезоліту України Д. Я. Телегіна. Принципова зміна поглядів на історичний процес у первісну добу була сприйнята не усіма українськими дослідниками старої повоєнної генерації. Зокрема на позиціях стадіальності до кінця життя лишався О. П. Черниш. Однак Д. Я. Телегін сприйняв нові віяння ще у 1970—80-ті рр., коли активно долучився до виділення археологічних культур в мезоліті та неоліті України та сусідніх територій. Непростий процес трансформації поглядів зрілого дослідника демонструють його узагальнюючі праці. З них видно, що на початковому етапі свої мезолітичних територіальні групи, які в його працях лише у 1980-х рр. набули статусу археологічних культур (Телегін 1966; 1973).

Д. Я. Телегін у своїх оглядах мезоліту України 1966 та 1973 рр. слідом за П. П. Єфіменком, М. Я. Рудинським, М. В. Воеводським, О. О. Формозовим виділяв дві зони. У його праці 1966 р. в межах південноруської зони фігурує три окремі територіальні групи пам'яток: волино-донецька, приазовсько-кримська степова та гірсько-кримська. На Західній Волині Д. Я. Телегін бачив «область свідеро-хвалибоговицької культури», пов'язану з мезолітом Балтії.

У статті 1973 р. Д. Я. Телегін розвинув і поглибив свою схему культурно-територіального поділу мезоліту України. В межах північної, названої в роботі донецько-прип'ятської, зони дослідник розрізняв донецьку, деснянсько-сожську та волинську територіальні групи пам'яток. До південної, надчорноморсько-капсійської зони увійшли крім чотирьох територіальних груп стоянок (дніпро-прип'ятської, надпорозько-лівобережної, гірсько-кримської та фрумушицької)

ще дві археологічні культури — гребениківська та пам'ятки кукрецького типу.

Остаточний перехід Д. Я. Телегіна на позиції локальності демонструє його головна праця в галузі мезолітознавства України — узагальнююча монографія 1982 р. В ній вчений виділяє вже не територіальні групи, а близько 20 своєрідних культур та типів пам'яток, що розвивалися в межах двох хронологічних етапів мезоліту України — раннього та пізнього. В культурно-територіальному сенсі ці спільноти були включені до південної азово-чорноморської та північної полісько-лісостепової зон мезоліту України. В межах азово-чорноморської зони виділено вісім мезолітичних культур та типів пам'яток: гірськокримська культура з двома етапами (шанкобинським та мурзаккобинським), стоянки типів білоліського, рогалицько-осокорівського, ненасицецького, моспинського, сюреньського, а також гребениківську та кукрецьку культури. До полісько-лісостепової зони віднесено 9 окремих культурних спільнот: дніпро-прип'ятська та донецька культури і пам'ятки типу Нобель, Смячка, Народичі, Кудлаївка, Минівський Яр, Пісочний Рів, Оселівка. Дослідник зробив спробу розглянути ці культурні спільноти на тлі європейського мезоліту (Телегін 1982, с. 223—225).

Безумовною заслугою Д. Я. Телегіна є те, що працюючи над періодизацією мезоліту всієї України дослідник стимулював регіональні дослідження, спрямовуючи молодь на вивчення кам'яної доби окремих регіонів чи культурних спільнот країни.

Внаслідок масштабних досліджень 1970—80-х рр. створена сучасна періодизаційна схема фінального палеоліту та мезоліту регіону, а Україна стала однією з найбільш вивчених у зазначеній галузі країн Центрально-Східної Європи. Напрацювання українських дослідників мезоліту широко відомі за межами України і використовуються колегами з Білорусі, Росії, Литви, Латвії, Польщі для розробки власних періодизаційних схем фінального палеоліту та мезоліту. Одним з головних координаторів цих колективних масштабних досліджень українських археологів був видатний український археолог-первісник Д. Я. Телегін.

ЛІТЕРАТУРА

Брюсов, А. Я. 1952. *Очерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху*. Москва: АН СССР.

Воеводский, М. В. 1934. К вопросу о развитии эпипалеолита в Восточной Европе. *Советская археология*, 5, с. 144-150.

Воеводский, М. В. 1950. Мезолитические культуры Восточной Европы. *Краткие сообщения ИИМК*, 31, с. 96-120.

Воеводский, М. В., Формозов, А. А. 1950. Стоянка Песочный Ров на реке Десне. *Краткие сообщения ИИМК*, 35, с. 42-54.

Гавриленко, І. М. 2000. *Зимівниківська археологічна культура*. Полтава: АСМІ.

Горелік, О. Ф. 1979. Нові пам'ятки мезоліту і неоліту на Сіверському Дінці. *Археологія*, 29, с. 73-79.

Горелік, А. Ф. 2001. *Памятники Рогаликско-Передельского района. Проблемы финального палеолита Юго-Восточной Украины*. Киев; Луганск: РИО ЛИВД.

Гурина, Н. Н. (ред.). 1966. *У истоков древних культур. Эпоха мезолита*. Материалы и исследования по археологии СССР, 126. Москва: Наука.

Даниленко, В. Н. 1969. *Неолит Украины*. Київ: Наукова думка.

Даниленко, В. М. 1986. *Кам'яна могила*. Київ: Наукова думка.

Ефименко, П. П. 1924. Мелкие кремневые орудия геометрических и иных своеобразных очертаний в русских стоянках раннеолитического возраста. *Русский антропологический журнал*, 13, 3—4, с. 211-228.

Залізник, Л. Л. 1976. Мезолітичні пам'ятки типу Тапценки-Кудлаївка. *Археологія*, 20, с. 60-66.

Залізник, Л. Л. 1977. Мезолит Восточной Волыни и Киевского Поднепровья в свете новых исследований. В: Баран, В. Д. (ред.). *Новые исследования археологических памятников на Украине*. Київ: Наукова думка, с. 23-44.

Залізник, Л. Л. 1978. Рудоострівська мезолітична культура. *Археологія*, 25, с. 12-21.

Залізник, Л. Л. 1984. *Мезолит Юго-Восточного Полесья*. Киев: Наукова думка.

Залізник, Л. Л. 1986. Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья. В: Гладких, М. И., Смирнов, С. В. (ред.). *Памятники каменного века Левобережной Украины*. Киев: Наукова думка, с. 74-142.

Залізник Л. Л. 1989. *Охотники на северного оленя Украинского Полесья в эпоху финального палеолита*. Киев: Наукова думка.

Залізник, Л. Л. 1991. *Население Полесья в мезолите*. Київ: Наукова думка.

Залізник, Л. Л. 1998. *Передісторія України Х—V тис. до н. е.* Київ: Бібліотека українця.

Залізник, Л. Л. 1999. *Фінальний палеоліт Північного-Заходу Східної Європи*. Київ: НАУКМА.

Залізник, Л. Л. 2005. *Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України*. Кам'яна доба України, 8. Київ: Шлях.

Залізник, Л. Л. 2009. *Мезоліт заходу Східної Європи*. Кам'яна доба України, 12. Київ: Шлях.

Кольцов, Л. В. 1977. *Финальный палеолит и мезолит Южной и Восточной Прибалтики*. Москва: Наука.

Манько, В. А. 1997. Финальнопалеолитический комплекс стоянки Сабовка 1 в Северо-Восточном Приазовье. В: Манько, В. А. (ред.). *Древности Подонцов'я*. Луганск: Осирис, с. 11-26.

Мацкевой, Л. Г. 1991. *Мезолит Запада Украины*. Київ: Наукова думка.

Непріна, В. І. 1976. *Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине*. Киев: Наукова думка.

Нужний, Д. Ю. 1992. *Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці*. Київ: Наукова думка.

Оленковський, М. П. 1980. Пізньомезолітичні стоянки на Херсонщині. *Археологія*, 34, с. 114-116.

Оленковський, Н. П. 1991. *Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра*. Херсон: Ред.-изд. отдел управления по печати.

Оленковський, М. П. 2000. *Палеоліт та мезоліт Присивашія. Проблеми епіграфету України*. Херсон: Придніпров'я.

Римантене-Яблонските, Р. К. 1966. Периодизация мезолитических стоянок Литвы. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 126, с. 75-87.

Римантене, Р. К. 1971. *Палеолит и мезолит Литвы*. Вильнюс: Минтис.

Рогачев, А. Н. 1957. Многослойные стоянки Костенко-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 59, с. 9-134.

Рудинський, М. Я. 1928. До питання про культури мезолітичного доби на Україні. *Антропологія*, 1, с. 73-91.

Рудинський, М. Я. 1931. Деякі підсумки та найбільш завдання палеолітичних вивчень у межах УРСР. *Антропологія*, 4, с. 145-184.

Станко, В. Н. 1971. Мезолит Днестро-Дунайського міжуроччя. *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 7, с. 93-110.

Станко, В. Н. 1972. Типи пам'яток і локальні культури в мезоліте Северного Причерномор'я. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 185, с. 252-261.

Станко, В. Н. 1982. *Мирное. Проблема мезолита степей Северного Причерноморья*. Київ: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 1966. Мезолит Левобережної України і його місце в складенні днепро-донецької неолітичної культури. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 126, с. 99-107.

Телегін, Д. Я. 1968. *Дніпро-донецька культура*. Київ: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 1973. Поздний мезолит — опыт культурно-хронологического членения памятников. In: Kozłowski, S. K. (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Warsaw: Warsaw University, с. 531-549.

Телегін, Д. Я. 1982. *Мезолітичні пам'ятки України*. Київ: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 1985. *Пам'ятники епохи мезоліта на території Української ССР*. Київ: Наукова думка.

Телегін, Д. Я. 2002. *Ігринське поселення на Подніпров'ї та проблема житлобудування в мезоліті Східної Європи*. Луганськ: Шлях.

Формозов, А. А. 1959. *Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке*. Москва: АН СССР.

Черниш, О. П. 1975. *Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту*. Київ: Наукова думка.

Яневич, А. А. 1984. Кукрекская стоянка Ивановка в Восточном Крыму. В: Телегін, Д. Я. (ред.). *Материалы каменного века на территории Украины*. Киев: Наукова думка, с. 69-73.

Яневич, О. О. 1987. Этапы розвитку культури Кукрек в Криму. *Археологія*, 58, с. 7-18.

Kozłowski, S. K. 1972. *Pradzieje ziem Polskich od IX do V tysiąclecia p. n. e.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kozłowski, S. K. 1975. *Cultural differentiation of Europe from 10th to 5th millennium b. c.* Warsaw: Warsaw University Press.

Schild, R. 1975. Pozny paleolit. In: Chmielewski, W, Schild, R, Wiećkowska, H (eds.). 1975. *Prahistoria ziem Polskich*. 1: Paleolit i mezolit. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, s. 159-338.

Wiećkowska, H. 1973. Outline of the Division of Cultures of the Polish Mesolithic. In: Kozłowski, S. K. (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Warsaw: Warsaw University Press, p. 595-612.

Wiećkowska, H. 1975. Społeczności łowicko-rybackie wczesnego holocenu. In: Chmielewski, W, Schild, R,

Wiećkowska, H (eds.). 1975. *Prahistoria ziem Polskich*. 1: Paleolit i mezolit. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, s. 339-438.

Zaliznyak, L. L. 1995. *The Swidrian Reindeer Hunters of Eastern Europe*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 5. Willkau-Hasslau: Beier & Beran.

Zaliznyak, L. L. 1997. *Mesolithic Forest Hunters in Ukrainian Polesye*. British Archaeological Reports, International series, 659. Oxford: Tempus Reparatum.

REFERENCES

Bryusov, A. Ya. 1952. *Oчерки по истории племен Европейской части СССР в неолитическую эпоху*. Москва: АН СССР.

Voevodskij, M. V. 1934. K voprosu o razvitii epipaleolita v Vostochnoj Evrope. *Sovetskaya arkhologia*, 5, s. 144-150.

Voevodskij, M. V. 1950. Mezoliticheskie kul'tury Vostochnoj Evropy. *Kratkie soobshheniya IIMK*, 31, s. 96-120.

Voevodskij, M. V., Formozov, A. A. 1950. Stoyanka Pesochnyj Rov na reke Desne. *Kratkie soobshheniya IIMK*, 35, s. 42-54.

Gorelik, O. F. 1979. Novi pamyatki mezolitu i neolitu na Sivers'komu Dintci. *Arkheologia*, 29, s. 73-79.

Gorelik, A. F. 2001. *Pamyatniki Rogalicko-Peredel'skogo rajona. Problemy final'nogo paleolita Yugo-Vostochnoj Ukrainy*. Kiev; Lugansk: RIO LIVD.

Gurina, N. N. (ed.). 1966. *U istokov drevnikh kul'tur. Epokha mezolita*. Materialy i issledovaniya po arkhologii SSSR, 126. Moskva: Nauka.

Danilenko, V. N. 1969. *Neolit Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka.

Danilenko, V. M. 1986. *Kamyana mogila*. Kyiv: Naukova dumka.

Efimenko, P. P. 1924. Melkie kremnevye orudiya geometricheskikh i inykh svoeobraznykh ocherthanij v russkikh stoyankax ranneneoliticheskogo vozrasta. *Russkij antropologicheskij zhurnal*, 13, 3—4, s. 211-228.

Zaliznyak, L. L. 1976. Mezolitichni pamyatki tipu Taczenki-Kudlaivka. *Arkheologia*, 20, s. 60-66.

Zaliznyak, L. L. 1977. Mezolit Vostochnoj Volyni i Kievskogo Podneprov'ya v svete novykh issledovanij. In: Baran, V. D. (ed.). *Nouye issledovaniya arkhologicheskikh pamyatnikov na Ukraine*. Kiev: Naukova dumka, s. 23-44.

Zaliznyak, L. L. 1978. Rudoostriivs'ka mezolitichna kul'tura. *Arkheologia*, 25, s. 12-21.

Zaliznyak, L. L. 1984. *Mezolit Yugo-Vostochnogo Polesya*. Kiev: Naukova dumka.

Zaliznyak, L. L. 1986. Kul'turno-khronologicheskaya periodizaciya mezolita Novgorod-Severskogo Polesya. In: Gladkikh, M. I., Smirnov, S. V. (eds.). *Pamyatniki kamennogo veka Levoberezhnoj Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka, s. 74-142.

Zaliznyak, L. L. 1989. *Okhotniki na severnom olenya Ukrain'skogo Polesya v epokhu final'nogo paleolita*. Kiev: Naukova dumka.

Zaliznyak, L. L. 1991. *Naselenie Polesya v mezolite*. Kiev: Naukova dumka.

Zaliznyak, L. L. 1998. *Peredistoriya Ukraini X—V tis. do n. e.* Kiev: Biblioteka ukrains'kyh.

Zaliznyak, L. L. 1999. *Final'nyj paleolit Pivnichnogo-Zakhodu Skhidnoi Evropy*. Kyiv: NaUKMA.

Zaliznyak, L. L. 2005. *Final'nyj paleolit i mezolit kontinental'noi Ukraini*. Kamyana doba Ukrainy, 8. Kyiv: Shlyakh.

Zaliznyak, L. L. 2009. *Mezolit zakhodu Skhidnoi Evropy*. Kamyana doba Ukrainy, 12. Kyiv: Shlyakh.

Kol'czov, L. V. 1977. *Final'nyj paleolit i mezolit Yuzhnoj i Vostochnoj Pribaltiki*. Moskva: Nauka.

Man'ko, V. A. 1997. Final'nopaleoliticheskij kompleks stoyanki Sabovka 1 v Severo-Vostochnom Priazov'ye. In: Man'ko, V. A. (ed.). *Drevnosti Podoncov'ya*. Lugansk: Osiris, s. 11-26.

Maczkevoj, L. G. 1991. *Mezolit Zapada Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Neprina, V. I. 1976. *Neolit yamочно-grebenchatoj keramiki na Ukraine*. Kiev: Naukova dumka.

Nuzhnyj, D. Yu. 1992. *Rozvitok mikrolitichnoi tekhniki v kamyanom vitsi*. Kyiv: Naukova dumka.

L. L. Zaliznyak

D.YA. TELEHIN AND EPOCH OF CULTURAL DISTINGUISHING IN MESOLITHIC OF UKRAINE

At the beginning of the 20th century the West European Scholars O. Spengler and A. Toynbee introduced a new multichoice vision of the World history. In the western archaeology of the interwar period it resulted in rejection of the global stages of the development of the primitive state and mass distinguishing of the numerous local cultures.

In the course of time the stage-schematic concepts of the culture development have progressively shown a trend to a concept of the locality not only in Western but in Eastern Europe too. The 1970^s is notable for a start of the cultures distinguishing boom in the Mesolithic history of the European part of the Soviet Union.

Rapid process of distinguishing of the local cultures spread all over European continent having fundamentally changed cultural-historical map of the Mesolithic Europe. The 70^s are marked by publishing of numerous monographs dedicated to cultural differentiation and periodization of some regions of the Central-East Europe. These problems have come to dominate at the international congresses and conferences. Congress in 1973 in Warsaw or conference in Leningrad in 1974 might serve as examples. As a result of new cultural-periodizational researches the Mesolithic map of Europe has become extremely variegated and subject to changes almost every year. The process of cultural distinguishing in the Mesolithic studies in Ukraine and Russia was especially stimulated by the achievements of the Polish and the Lithuanian scholars in 1960—70^s.

A head of Stone Age department of Archaeology Institute of NAS of Ukraine prof. D. Ya. Telehin take active part at distinguishing of the local Mesolithic cultures of Ukraine. The final transfer of D. Ya. Telehin to the positions of locality is demonstrated in his main work, generalizing monograph on the Ukraine Mesolithic in 1982. The researcher in this work has already distinguished near 20 original cultures and types of the monuments developed within two chronological both early and late stages of the Mesolithic in Ukraine. Developing periodization of the Mesolithic of the Ukraine D. Telehin stimulated regional researches directing the youth to study the Mesolithic of separate regions or cultural communities.

Keywords: D. Ya. Telehin, Mesolithic, stage and locality conceptions, archeology culture.

Одержано 20.06.2020

ЗАЛІЗНЯК Леонід Львович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу, Інститут археології НАН України, Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

ZALIZNYAK Leonid L., D. Sc., Professor, the Heard Department, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Prospekt Heroiv Stalinhrada, 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8924-8122, e-mail: Zaliznyakl@ukr.net.

Olenkovskij, M. P. 1980. Pizniomezolitchni stoyanki na Khersonshhini. *Arkheologia*, 34, s. 114-116.

Olenkovskij, N. P. 1991. *Pozdnij paleolit i mezolit Nizhnego Dnepra*. Kherson: Red.-izd. ottdel upravleniya po pechati.

Olenkovskij, M. P. 2000. *Paleolit ta mezolit Prisivashshya. Problemi epigravetu Ukrainy*. Kherson: Pridniprovya.

Rimantene-Yablonskite, R. K. 1966. Periodizaciya mezolitcheskix stoyanok Litvy. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, 126, s. 75-87.

Rimantene, R. K. 1971. *Paleolit i mezolit Litvy*. Vil'nyus: Mintis.

Rogachev, A. N. 1957. Mnogoslojnye stoyanki Kostenko-Borshhevskogo rajona na Donu i problema razvitiya kul'tury v epokhu verkhnego paleolita na Russkoj ravnine. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, 59, s. 9-134.

Rudinskij, M. Ya. 1928. Do pitannya pro kul'turi mezolitchnoi dobi na Ukraini. *Antropologiya*, 1, s. 73-91.

Rudinskij, M. Ya. 1931. Deyaki pidsumki ta najblizhchi zavdannya paleolitchnikh vivchen' u mezhakh URSR. *Antropologiya*, 4, s. 145-184.

Stanko, V. N. 1971. Mezolit Dnestro-Dunajskogo mezhdurechya. *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomor'ya*, 7, s. 93-110.

Stanko, V. N. 1972. Tipy' pamyatnikov i lokal'nye kul'tury v mezolite Severnogo Prichernomor'ya. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, 185, s. 252-261.

Stanko, V. N. 1982. *Mirnoe. Problema mezolita stepej Severnogo Prichernomor'ya*. Kiev: Naukova dumka.

Telegin, D. Ya. 1966a. Mezolit Levoberezhnoj Ukrainy i ego mesto v slozhenii dnepro-doneczkoj neolitcheskoy kul'tury. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, 126, s. 99-107.

Telegin, D. Ya. 1968. *Dnipro-donecz'ka kul'tura*. Kyiv: Naukova dumka.

Telegin, D. Ya. 1973. Pozdnij mezolit — opyt kul'turno-khronologicheskogo chleneniya pamyatnikov. In: Kozlowski, S. K. (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Warsaw: Warsaw University Press, s. 531-549.

Telegin, D. Ya. 1982. *Mezolitchni pamyatki Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka.

Telegin, D. Ya. 1985. *Pamyatniki epokhi mezolita na territorii Ukrainy SSR*. Kiev: Naukova dumka.

Telegin, D. Ya. 2002. *Igrens'ke poselennya na Podniprovvii ta problema zhitlobuduvannya v mezoliti Skhidnoi Evropi*. Lugans'k: Shlyakh.

Formozov, A. A. 1959. *Etnokul'turnye oblasti na territorii Evropejskoj chasti SSSR v kamennom veke*. Moskva: AN SSSR.

Chernish, O. P. 1975. *Starodavne naselennya Podnistrovy v dobu mezolitu*. Kyiv: Naukova dumka.

Yanevich, A. A. 1984a. Kukrekskaya stoyanka Ivanovka v Vostochnom Krymu. In: Telegin, D. Ya. (ed.). *Materialy kamennogo veka na territorii Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka, s. 69-73.

Yanevich, O. O. 1987. Etapi rozvitku kul'turi Kukrek v Krimu. *Arkheologia*, 58, s. 7-18.

Kozlowski, S. K. 1972. *Pradzieje ziem Polskich od IX do V tysiaclecia p. n. e.* Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kozlowski, S. K. 1975. *Cultural differentiation of Europe from 10th to 5th millenium b. c.* Warsaw: Warsaw University Press.

Schild, R. 1975. Pozny paleolit. In: Chmielewski, W, Schild, R, Wieckowska, H (eds.). 1975. *Prahistoria ziem Polskich. 1: Paleolit i mezolit*. Wroclaw: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich, s. 159-338.

Wieckowska, H. 1973. Outline of the Division of Cultures of the Polish Mesolithic. In: Kozlowski, S. K. (ed.). *The Mesolithic in Europe*. Warsaw: Warsaw University Press, p. 595-612.

Wieckowska, H. 1975. Spolecznosci lowecko-rybackie wczesnego holocenu. In: Chmielewski, W, Schild, R, Wieckowska, H (eds.). 1975. *Prahistoria ziem Polskich. T. 1. Paleolit i mezolit*. Wroclaw: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich, s. 339-438.

Zaliznyak, L. L. 1995. *The Swidrian Reindeer Hunters of Eastern Europe*. Beitrage zur Ur- und Friihgeschichte Mitteleuropas, 5. Willkau-Hasslau: Beier & Beran.

Zaliznyak, L. L. 1997. *Mesolithic Forest Hunters in Ukrainian Polessye*. British Archaeological Reports, International series, 659. Oxford: Tempus Reparatum.